

Ο μολυσματικός ιός της κενοδοξίας

Ορθοδοξία / Θεολογία

Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Ομότιμος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Κενοδοξία είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να πορισθεί δόξα για μάταια πράγματα. Υπάρχει και η φιλοδοξία ως επιδίωξη αποκτήσεως δόξας για μεγάλα και σπουδαία πράγματα με ανθρωποκεντρικό πάντοτε σκοπό και όχι για την δόξα του Θεού[1]. Αν εξετάσει κάποιος τον εαυτό του, λέει ο ιερός Χρυσό-στομος, θα δει ότι όλα σχεδόν τα κάνει για τους ανθρώπους. Θα είμασταν πολύ ευτυχείς, αν κάναμε για τον Θεό τόσα, όσα κάνουμε για τους ανθρώπους, δηλαδή για την δόξα, την τιμή και τον φόβο από αυτούς[2]. Από θεολογική λοιπόν άποψη όχι μόνο η κενο-δο-ξία αλλά και η φιλοδοξία αποτελεί πάθος που οδη-γεί σε έριδες και φθόνους, γι'αυτό πρέπει και αυτή να θερα-πεύεται με την τα-πεινοφροσύνη[3].

Η κενοδοξία ως επιθυμία κενής, δηλαδή μάταιας και ψεύ-τικής δόξας, αποτελεί φοβερό και ύπουλο εχθρό του αν-θρώπου. Αυτή τροφοδοτεί έναν ακατάπαυστο αδιόρατο πόλεμο μέσα του, ει-σα--γο-ντας τον μολυσματικό ιο της σε όλες τις διαθέσεις και ε-νερ-γειές του, ίσως μάλιστα χειρότερο από τον κορο-νοιό, γιατί είναι διεισδυτικότερος και προκαλεί διαχρονική πανδημία. Η κενοδοξία, που

εύστοχα χαρακτηρίζεται ως «α-ραχνώδης βδέλλα»[4], χαίρεται κακόβουλα, όπως γράφει ο όσιος Ιω-άννης ο Σιναΐτης, για κάθε ενασχόληση του ανθρώ-που, γιατί μπορεί να εισχωρήσει σε καθεμιά από αυτές.

Κενόδο-ξος είναι κάθε άνθρωπος που θέλει να επι-δει-κνύ-εται[5]. Έτσι ο κε-νό-δοξος, όταν νηστεύει, κενοδοξεί, αλλά και ο-ταν καταλύει την νηστεία για να μη φανεί ότι νηστεύει, πάλι κε-νοδοξεί συλλογιζόμενος την σύνεση που δείχνει. Όταν φορεί λαμπρά ρού-χα νικιέται από την κενοδοξία, αλλά και όταν φο-ρέσει ταπεινά, πάλι κενοδοξεί, σκεπτόμενος ότι ταπεινο-φρονεί. Όταν μιλάει, νικιέται από την κενοδοξία, αλλά και όταν σιωπά, πά-λι νικιέται. Όπως και αν ρίξεις το τριβόλι της κενοδοξίας, το κε-ντρί του στέκεται όρθιο[6]. Έτσι συμβαίνει πολλές φορές, ενώ ο άνθρωπος καλλιεργεί τις αρετές, να ασκεί τις κακίες που συμ-πλέκονται αφανώς με αυτές[7].

Κατά τον ιερό Χρυσόστομο για να αποκτήσει κάποιος την δόξα πρέπει να την αποφεύγει: «Δόξης ουκ έστιν άλλως επι-τυχείν, αλλ' ή εν τω φεύγειν δόξαν»[8]. Για να αποκτηθεί η αλη-θι-νη δόξα, πρέπει να καταφρονηθεί η επίγεια δόξα. Η κενοδο-ξι-α ερημώνει την ψυχή του ανθρώπου από την χάρη του Θεού και χρειάζεται πολλή πείρα και μεγάλος αγώνας, για να νι-κη-θεί το πάθος αυτό[9]. Όταν επιδιώκεται η επίγεια δόξα, ιδί-ως μά-λι--στα με έργα που έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα, ο άν-θρω-πος ζημιώνε-ται πολύ· «βδέλυγμα γαρ της δυνάμεως του

Θεού εστιν άν-θρω-πος ο ποιων τα έργα αυτού κατά ανθρωπα-ρέσκειαν»[10].

Η χάρη του Θεού που χαροποιεί, θερμαίνει και ευφραίνει την ψυχή του ανθρώπου, δεν παραμένει σε αυτόν που ενεργεί με ανθρωπαρέσκεια. Όποιος επιθυμεί να καρποφορήσει πνευματικά, πρέπει να αγωνίζεται ακατάπαυστα με φόβο Θεού και αγάπη, για να συντρίβει σε όλα τα έργα του το πνεύμα της κενοδοξίας. Αυτό είναι απαραίτητο, γιατί το πονηρό αυτό πνεύμα εμφιλοχωρεί σε κάθε πράξη αρετής που επιχειρεί ο άνθρωπος[11]. Η μέθοδος που εφαρμόζει το πνεύμα της κακίας είναι να βρίσκει τον άνθρωπο «έξω μνήμης και αγάπης και ζητήσεως Θεού» και να τον κάνει να θεωρεί βαριά και δύσκολα τα εντάλματα του Θεού ή να εξαπατά τον εαυτό του και να τον παρασύρει στην οίηση, θεωρώντας τον μεγάλο και σπουδαίο γιατί κατόρθωσε να τα τηρήσει[12].

Στο βιβλίο της Κλίμακος η κενοδοξία χαρακτηρίζεται μεταξύ άλλων και ως «απόγονος της απιστίας και πρόδρομος της υπερηφανείας»[13]. Στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο ο Χριστός κατατηριάζοντας την απιστία των Φαρισαίων και των απιστούντων Ιουδαίων λέει: «Πως δύνασθε υμείς πιστεύσαι, δόξαν παρά αλλήλων λαμβάνοντες, και την δόξαν την παρά του μόνου Θεού ου ζητείτε»[14]; Η ανθρωπαρέσκεια βρίσκεται στην ρίζα της απιστίας. Όποιος επιθυμεί να δοξάζεται από τους ανθρώπους για τα έργα του, λησμονεί τον Θεό και αδυνατεί να τον πιστέψει.

Η κενοδοξία ανατρέπει και διασκοπίζει το νόημα της ζωής του ανθρώπου. Τον συνδέει με πρόσκαιρους και ανυπόστατους σκοπούς, και παραμερίζοντας τον κύριο σκοπό του διοχετεύει τις προσπάθειές του από την καταξίωση στην απαξίωση. Ο σκοπός της ζωής του ανθρώπου βρίσκεται στην τελείωσή του, που πραγματοποιείται κατά το πρότυπο του Χριστού[15]. Όλη η αιώνια δόξα ανήκει στον Θεό. Αυτός είναι ο Κύριος της δόξης. Ο άνθρωπος καλείται να κάνει τα πάντα για την δόξα του Θεού[16]. Αυτό έκανε στην τέλεια μορφή του ο Χριστός για λογαριασμό των ανθρώπων[17], ώστε και οι άνθρωποι να γίνουν κοινωνοί της δικής του δόξας[18].

Όσοι τοποθετούνται στην προοπτική που διανοίγει στον άνθρωπο η εν Χριστώ υιοθεσία, υψώνονται σε ένα καινούργιο υπαρκτικό επίπεδο, αποκτούν μία νέα ταυτότητα, η οποία τους διατηρεί ακλόνητους μέσα στην εναλλαγή των ποικίλων καταστάσεων της καθημερινής ζωής. Παραμένουν εδραίοι «έχοντες τον σκοπόν της τελειότητας και την ελευθερίαν διά του πνεύματος της υιοθεσίας»[19]. Ευρισκόμενοι στην «σαγήνη της χαριτος» μπορούν να αντέχουν τον πόνο, την πείνα και τα άλλα θλιβερά της παρούσας ζωής. «Ο αρραβών και η παράκλησις του πνεύματος» συνοδεύουν και στηρίζουν τους πιστούς που θλίβονται κατά την παρούσα ζωή, ενώ η τέλεια ανάπαυση και ανταπόδοση θα φανερωθούν στο

μέλλο-ν[20].

Όταν ο άνθρωπος συμπάσχει με τον Χριστό, τότε συν-δο-ξά--ζε-ται μαζί του. Για να το επιτύχει όμως αυτό, πρέπει να κα-τα-φρο-νη-σει την ανθρώπινη δόξα που τον καθιστά υπο-χείριο της μα-ται-ότη-τας. Όταν το κατορθώνει αυτό, τότε και ο συν-δο-ξασμός του με τον Χριστό δεν αναμένεται μόνο στο μέλ-λον, αλ-λά αρχίζει να βιώνεται ήδη από το παρόν· από την παρούσα ζωή αρχίζει να δοξάζεται «το σώμα αυ-τού μετά της ψυχής αυ-τού»[21]. Άλλωστε και η δόξα του Χριστού δεν άρχισε μετά από το Πάθος του, αλ-λά μαζί με το Πάθος του· «νυν εδοξάσθη ο Υιός του αν-θρώ-που, και ο Θεός εδοξάσθη εν αυτώ»[22].

Όποιος επιθυμεί την δόξα των ανθρώπων, πα-ρα-μένει κα-θη-λωμένος στην αβεβαιότητα της ματαιότητας. Αυτό συμβαί-νει με όσους παραμένουν στην κατάσταση του παλαιού ανθρώ-που. Έτσι υπάρχουν και μοναχοί ακόμα που εγκατέλει-ψαν τον κόσμο και ζούν βιά-ζοντας τον εαυτό τους με νηστεία, αγρυπνία και ακτη-μοσύνη, αλλά ευ-χαριστούνται με την δόξα και τους επαίνους των ανθρώπων, ενώ άλλοι χαίρονται και αναπαύ-ονται με την παρά-κληση που τους πα-ρέχει ο Θε-ός μέσα στην πενία και την κακουχία τους. Στην πρώτη περίπτωση υπεισέρ-χεται το πνεύμα της κeno-δοξίας που εμποδίζει την επίσκεψη της χάριτος του Θεού και καθιστά κοπιαστική και ατελέσφορη την ασκητική ζωή, ενώ στην δεύτερη απουσιάζει το πνεύμα της κenoδοξίας και ενεργεί η παρουσία της χάριτος.

Το όλο πρόβλημα εδώ προκύπτει από το αν και κα-τά πόσο η εν Χριστώ υιοθεσία αντιμετωπίζεται μόνο ως ελπι-ζόμενη δω-ρέ-α, ή βιώνεται και ως δεδομένη εμπειρική πραγματικό-τητα. Με άλλα λόγια εξαρτάται από το αν και κα-τά πόσο αισθάνεται ο Χρι-στι-ανός στην καθη-μερινή του ζωή την παρουσία και την πρόνοια του Θεού, η περιμένει ότι τα πάντα θα συμβούν μετά τον θάνατό του. Στην πρώτη περί-πτωση ο Χριστιανός είναι βέβαιος ότι εποπτεύει ο Θεός την ζωή του, διατηρεί ζωντανή προσωπική κοινωνία μαζί του και αισθάνεται σε κάθε δυσκο-λί-α του τον «εν θλίψει πλα-τυ-σμόν»[23], ενώ στην δεύτερη δεν δια-πνεέεται από την βεβαιό-τητα αυτήν, αλλά ελπίζει ότι τελικά ο Θεός θα τον λυ-τρώσει από το κακό και θα τον ελευθερώσει.

[page_end]

Η γνήσια χριστιανική ζωή, γράφει ο όσιος Σωφρόνιος ο Αγιορείτης, «είναι κατά τη φύση της αφανής, διακριτική, συνε-σταλμένη, μυστική, και εμβαθύνει η ίδια στον εαυτό της»[24]. Αυτό το νόημα έχει και η προτροπή του Χριστού για την «εν τω κρυπτώ» προσευχή προς τον Πατέρα[25]. Αλλά και η διακριτική αυτή συμπεριφορά, που μπορεί κάποτε να γίνει αντιληπτή από άλλους και να εκδηλωθεί

ως θαυμασμός προς αυτόν, μπορεί και με την παραμικρή απροσεξία να αποσπάσει τον πιστό από την μυστική σχέση με τον Πατέρα και να τον οδηγήσει στην κε-νοδοξία.

Το ίδιο βέβαια ισχύει και για την καλ-λι-έργεια των άλλων γνησίων χριστιανικών αρετών, που υποπί-πτουν ευκολότερα στην αντίληψη των άλλων και προκαλούν κοσμικούς επαίνους για την άσκη-ση τους, όπως είναι η ελεημοσύνη, η φιλοξενία, η αλλη-λεγ-γύη και άλλες. Όταν λοιπόν οι έπαινοι για τις αρετές αυτές γι-νονται ευχαρί-στως αποδεκτοί από τον επαινούμενο και εξα-κο-λουθούν να ασκούνται, χωρίς εσωτερική αυτεπίγνωση και ταπεί-νωση, οδηγούν στην κενοδοξία και την υποκρισία[26].

Στην επί του όρους ομιλία γίνονται ιδιαίτερες συστάσεις για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ασκούν οι Χριστιανοί τις αρετές, για να μην αλλοτριώνονται και μεταλλάσσονται τελικά σε ελαττώματα και κακίες. Έτσι εφιστάται η προσοχή για τον τρόπο ασκήσεως της ελεημοσύνης, της προσευχής και της νηστείας, ώστε αυτές, όπως και όλες γενικώς οι αρετές, να μην ασκούνται με διάθεση ανθρωπαρέσκειας, για να δια-τηρούν την πραγματική τους αξία[27]. Το πάθος της ανθρωπα-ρέσκειας η της κενοδοξίας, στην οποία εύκολα διολι-σθαίνει ο άνθρωπος νο-θεύει τα αγαθά κίνητρά του.

Η κακία διαθέτει πολλά οχυρώματα. Όταν καταρρέουν τα πρώτα παραμένουν τα άλλα, ώστε ο αγωνιστής να μην πα-ραμένει ποτέ ασφαλής. Πρώτα οχυ-ρώματά της είναι η σαρκική επιθυμία και η φιλαργυρία[28]. Αυτά δεν πε-ριορίζονται στις

εξω-τερικές καταστάσεις και τις σχέσεις των αν-θρώπων με τα πράγματα, αλλά συνδέονται με το φρόνημά του. Μπορεί κάποιος να είναι φτωχός, αλλά να επιθυμεί τον πλούτο, οπότε η αλ-λαγή μιάς εξωτερικής καταστάσεως είναι ικανή να τον ανα-τρέψει. Αν όμως απαρνηθεί το κοσμικό φρόνημά του και προ-σφερθεί αυτοπροαίρετα στον Θεό, τότε εκείνος θα ξεριζώσει τα πάθη και τους λογι-σμούς της κακίας από μέσα του, θα τον κα-θα-ρίσει και θα καρ-πο-φορήσει πνευ-μα-τικά. Ο Θεός χρειάζεται μόνο την προαίρεση του ανθρώπου, προκειμένου να τον ελεή-σει και να τον φω-τίσει[29].

Έργο του Χριστιανού είναι να έχει τον νού του προ-ση-λω-μεένο στον Θεό και να καλλιεργεί την αρετή τηρώντας τις εντολές. Αντιθέτως όλος ο αγώνας του πονηρού είναι να απο-σπάσει τον νού του ανθρώπου από την μνήμη του Θεού και να προ-θήσει την κακία με την λήθη του Θεού και την καταφρόνηση των εντο-λων του. Ο αγώνας όμως του πονηρού δεν περιο-ρί-ζεται ως εδώ, αλλά επεκτείνεται με την φαλ--κίδευση της αρετής που κατορθώνει ο άνθρωπος με κόπους και προσπάθει-ες. Και η φαλ--κίδευση αυτή πραγματοποιεί-ται με την κενοδοξία, που ενεργεί ως «σκορπιστήριο των κόπων, απώλεια των ιδρώ-των και επίβουλος των θησαυρών»[30].

Η κενοδοξία ως «αρα-χνώδης βδέλλα» εισδύει αδιόρατα στον έσω άνθρωπο επηρε-ά-ζει τον νού του, και μολύνει ακόμα και τις ευγενέστερες πρά-ξεις και διαθέσεις του. Στην καρδιά του ανθρώπου κρύ-βε-ται ο αληθινός θάνατος, και αν αυτός δεν νικηθεί, η κενοδοξία εξακολουθεί να πραγματοποιεί το μολυ-σματικό έργο της. Όσο ο νούς του αν-θρώπου παραμένει «αιχ-μά-λωτος και δού-λος της αμαρτίας»[31], κάθε καλή πράξη του μο-λύνεται από την κενοδοξία. Και όσοι προσέρχονται στον Θεό με παρρησία και εμπιστοσύνη στα έργα τους δεν τον ευαρε-στούν, αλλά τον εξοργίζουν.

Για να μα-ταιωθεί το έργο της κενοδοξίας, πρέπει να κα-θαρ-θεί ο νούς και η καρδιά του ανθρώπου, και να δοθεί ολό-κλη-ρος ο άνθρωπος στον Θεό. Αυτό σημαίνει ότι ο άν-θρω-πος πρέπει να αγιασθεί. Ο αγιασμός όμως αυτός δεν μπορεί να πραγ-μα-τοποιηθεί από τον ίδιο, αλλά από τον μόνο άγιο, τον Θεό. Πραγ-μα-τοποιείται από τον Θεό, που από ανερμήνευτη φιλανθρωπία έγινε άνθρωπος, ανέλα-βε την εκπεσμένη ανθρω-πινη φύση και την αγίασε αγιάζοντας τον εαυτό του για χάρη των ανθρώπων[32].

Ο Χριστός αγίασε ως άνθρωπος τον εαυτό του προσφέ-ροντάς τον μέχρι θανάτου στον Θεό Πατέρα. Ανύψωσε με τον θάνατο και την ανάστασή του την κτι-στή ανθρωπινη φύση, ελεύθερη από την αμαρτία, στην άκτιστη Βασι-λεία του Θεού. Έτσι υπέδειξε και στον άνθρωπο την οδό που οδηγεί στο άγιο Αρχέτυπό του, τον

Τριαδικό Θεό. Η αγιότητα του άκτιστου Θεού παρέχεται στον κτιστό και αμαρτωλό άνθρωπο ως δωρέα του σταυρού. «Στον σταυρό, όπως και στο ποτήριο του Κυρίου», γράφει ο όσιος Σωφρόνιος, «το κτιστό είναι μου συνδέεται με το ακτιστό Θείο Είναι. Προς ένδειξη αυτού ασπαζόμαστε τον σταυρό, με τον οποίο ο λειτουργός ευλογεί τους πιστούς στην Εκκλησία»[33].

Ο άνθρωπος χωρίς την χάρη του Θεού είναι ικανός μόνο για την αμαρτία. Ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς διατυπώνει την αλήθεια αυτή κατηγορηματικά: «Του Θεού μη ενεργούντος εν ημίν, αμαρτία παν το παρ' ημών γινόμενον»[34]. Έτσι κατανοείται άλλωστε και η φράση του Κυρίου: «Χωρίς εμού ου δύνασθε ποιείν ουδέν»[35]. Κάθε καλό έργο, κάθε πραγματική αρετή πραγματοποιείται από τον άνθρωπο με την χάρη του Θεού. Γι' αυτόν όμως τον λόγο οφείλει να ασκείται από τον άνθρωπο κενωτικά.

Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται ο Μέγας νηπτικός ιεράρχης και κοινωνικός εργάτης Βασίλειος Καισαρείας στην αγία Αναφορά της φερώνυμης Λειτουργίας του: «Διά τούτο, Δέσποτα πανάγιε, και ημείς οι αμαρτωλοί και ανάξιοι δούλοί σου, οι καταξιωθέντες λειτουργείν τω αγίω σου θυσιαστηρίω, ου διά τας δικαιοσύνας ημών (ου γαρ επράξαμέν τι αγαθόν επί της γης), αλλά διά τα ελέη σου και τους οικτιρμούς σου, ούς εξέχεας πλουσίως εφ' ημάς, θαρρούντες προσεγγιζομεν τω αγίω σου θυσιαστηρίω...»[36].

Χωρίς την ταπείνωση οποιοδήποτε καλό έργο, οποιαδήποτε αρετή η θεάρεστη πράξη, αλλοτριώνεται και διαβρώνεται απο το «σκορπιστήριόν» της, την

κενοδοξία. Αλλά και η επι-βρα--βευση των ανθρώπων από τον Θεό δεν γίνεται για τις α-ρετές και για τους κόπους που κάνουν γι'αυτές, αλλά για την ταπείνωση που γεννούν. Αν απουσιάσει η ταπείνωση οι αρετές του ανθρώπου χάνουν κάθε αξία. Η αμοιβή του Θεού στους ερ-γά-τες της αρετής, λέει ο όσιος Ισαάκ, δεν δίδεται για την εργα-σία αλλά για την ταπείνωση[37].

Η εργασία της αρετής πραγματοποιείται με την τήρηση των θείων εντολών[38]. Οι εντολές του Θεού είναι θείες ενέργειες. Τηρώντας ο πιστός τις θείες εντολές ενεργοποιεί την παρουσία του Θεού μέσα στην ύπαρξή του. Η ενεργοποίηση αυτή είναι γνή-σια και ανόθευτη, όταν δεν αναμιγνύεται με ιδιοτελείς επι-διώξεις του ανθρώπου· όταν ο άνθρωπος προσφέρει με πλήρη αυταπάρνηση τον εαυτό του και τις δυνάμεις του για την πραγ-ματοποίηση του θελήματος του Θεού. Και αυτό κατορθώνεται μόνο με τον φόβο του Θεού, που κατακαίει κάθε κάθε ανθρώπι-νη αυταρέσκεια, και την θεία ταπείνωση, που απενεργοποιεί κά--θε κενοδοξία.

Η αποφυγή της δόξας και η απόκρυψη κάθε αρετής απο-τελούν σπουδαία μέσα για την καταπολέμηση της κενοδοξίας. Αυτά όμως έχουν αρνητικό χαρακτήρα και αφήνουν ευάλωτο τον άνθρωπο στον βασανιστικό πειρασμό της κενοδοξίας. Η θετική απόκρυψη και αποφυγή της απαιτεί δραστικότερο φάρ-μακο. Και τέτοιο φάρμακο είναι η αναζήτηση και βίωση της ανεπίληπτης δόξας, που πηγάζει από τον πόνο της ανιδιοτελούς και θυσια-στι-κής αγάπης· από τον πόνο του σταυρού.

Παραπομπές:

- [1]. Βλ. Μ. Βασιλείου, Όροι κατ'επιτομήν 315, PG 1304.
- [2]. Βλ. Ιω. Χρυσοστόμου, Ομιλία εις την προς Φιλήμονα 1, PG 62,706.
- [3]. Βλ. Μ. Βασιλείου, Όροι κατ'επιτομήν 289, PG 1285AB.
- [4]. Δανιήλ Ραιθηνού, Σύντομος βιογραφία του μακαρίου Ιωάννου Σιναΐτου, Αρχιμ. Ιγνατίου, Ιωάννου του Σιναΐτου, Κλίμαξ, εκδ. Ι. Μονής του Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής ²1984, σ. 20.
- [5]. Βλ. Ιω. Σιναΐτου, Κλιμαξ 21,5-6, ο.π., σ. 238.
- [6]. Βλ. Ιω. Σιναΐτου, Κλιμαξ 21,5, ο.π., σ. 238.
- [7]. Βλ. Ιω. Σιναΐτου, Κλιμαξ 26,37, ο.π., σ. 298.
- [8]. Ιω. Χρυσοστόμου, Ομιλία εις την προς Φιλιππησίους 8, PG 62,235.
- [9]. Βλ. Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης, εκδ. Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 102003, σ. 403.
- [10]. Αββά Αμμωνά, Επιστολή 6, ΒΕΠ 40, σ. 57.
- [11]. Βλ. ο.π., σ. 58.
- [12]. Βλ. Μακαρίου Αιγυπτίου, Μεγάλη επιστολή 18, εκδ. ΒΕΠ, τομ. 42, σ.

158.

[13]. Βλ. Ιω. Σιναΐτου, Κλιμαξ 21,2, ο.π., σ. 238.

[14]. Ίω. 5,44

[15]. Βλ. Α΄Πετρ. 2,21

[16]. Βλ. Α΄Κορ. 10,31.

[17]. «Ος ελθών και πάσαν την υπέρ ημών οικονομίαν πληρώσας». Θεία Λειτουργία Ιω. Χρυσόστομου, Ευχή αγίας Αναφοράς.

[18]. Βλ. Ιω. 17,22-4.

[19]. Μακαρίου Αιγυπτίου, Ομιλία 10 (67), 1, εκδ. ΒΕΠ, τομ. 42, σ. 68.

[20]. Βλ. Μακαρίου Αιγυπτίου, Ομιλία 10 (67), 3, εκδ. ΒΕΠ, τομ. 42, σ. 69-70.

[21]. Βλ. Ισαάκ Σύρου, Λόγος 16, εκδ. Ιω. Σπετσιέρη, σ. 57.

[22]. Ιω. 13,31.

[23]. «Εν τω επικαλείσθαι με εισήκουσάς μου, ο Θεός της δικαιοσύνης μου· εν θλιψει επλάτυνάς με», Ψαλμ. 4,1-2.

[24]. Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), Το μυστήριο της χριστιανικής ζωής, Ι. Μονή Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 22011, σ. 284.

[25]. Βλ. Ματθ. 6,6.

[26]. Βλ. Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), ο.π.

[27]. Βλ. Ματθ. 6,1 κ.ε.

[28]. Βλ. Μακαρίου Αιγυπτίου, Ομιλία 55,3, εκδ. ΒΕΠ, τομ. 42, σ. 30.

[29]. Βλ. Μακαρίου Αιγυπτίου, ο.π. και Ομιλία 56,2, εκδ. ΒΕΠ, τομ. 42, σ. 31.

[30]. Βλ. Ιω. Σιναΐτου, Κλιμαξ 21,2, ο.π., σ. 238.

[31]. Βλ. Μακαρίου Αιγυπτίου, Περί φυλακής καρδιάς 1, PG 34,824.

[32]. Βλ. Ιω. 17,17-20.

[33]. Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστι, Ι. Μονή Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 52010, σ. 333-4.

[34]. Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία 33,7, εκδ. Β. Ψευταγκά, Γρηγορίου του Παλαμά, Συγγράμματα, τομ. 6, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 363.

[35]. Ιω. 15,5.

[36]. Μ. Βασιλείου, Θεία Λειτουργία, ευχή αγίας Αναφοράς.

[37]. Βλ. Ισαάκ Σύρου, Λόγος 37, εκδ. Ι. Σπετσιέρη, Του οσίου πατρός ημών Ισαάκ επισκόπου Νινευί του Σύρου, τα ευρεθέντα ασκητικά, Αθήναι 1895, σ. 160.

[38]. «Η εργασία της αρετής, η φυλακή των εντολών εστι του Κυρίου». Ισαάκ Σύρου, ο.π.